

Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Židovska općina Zagreb, 1998., 464 str.

Opsežan zbornik *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj* donosi plodove rada istraživača koji su bili prvi put izloženi u povodu obilježavanja sto devedesete obljetnice osnutka zagrebačke Židovske općine održane krajem 1996. godine. Priloženi tekstovi podijeljeni su u četiri cjeline pod sljedećim nazivima: "Povijest Židovske općine u Zagrebu" (str. 12.-106.), "Židovi i razvoj građanskog društva - pitanje identiteta" (106.-202.), "Udio Židova u pojedinim područjima kulture" (202.-284.) i "Povijest židovskih općina u Hrvatskoj" (284.-448.). Uvodni dio knjige napisao je urednik izdanja i predsjednik Židovske općine Ognjen Kraus.

U prvom dijelu zbornika nalaze se tekstovi Ive Goldsteina "Zagrebačka židovska općina od osnutka do 1941.", Slavka Goldsteina "Židovska općina Zagreb od 1941. do 1997.", Mihaela Sobolevskog "Zagrebačka židovska općina od 1941. do 1945.", Petra Strčića "Pljačka zlata zagrebačkih Židova (svibanj-listopad 1941)", Vladimira Bedenka "Domus judeorum u srednjovjekovnom Zagrebu", Mire Kolar-Dimitrijević "Prvo dobrovoljno društvo Humanitätsverein u Zagrebu: u povodu stope desete obljetnice (1846.-1996.)", Paule Novak "Povijest Doma zaklade Lavoslav Schwarz", Julije Koš "Lavoslav Šik i njegova knjižnica", Augusta Kovačeca "Bosanski Židovi u Zagrebu nakon okupacije Bosne 1878. do 1941.", Vlaste Kovač "Obnova židovskog tiska u Hrvatskoj" i Jasminke Domaš "Hrvatski radio - shabat shalom!".

Autori se bave razvojem židovske općine u Zagrebu od njezina postanka početkom 19. stoljeća pa do danas. Ediktom o toleranciji (1782.) Židovi su stekli pravo naseljavanja, a tijekom sljedećeg stoljeća njihov se status definirao dobivanjem građanskih prava (1873.) koja su ostvarena u jeku općeg procesa modernizacije društva. U tekstu I. Goldsteina spominje se suodnos zagrebačkih Židova i hrvatske okoline. Autor ističe probleme nesnošljivosti izazvane vjerskim strahovima, jezičnim barijerama i tradicionalnim predrasudama, smatrajući da se upravo razinom odnosa hrvatske većine prema židovskoj manjini provjeravao demokratski stupanj društva. Prvi antisemitski istup u Zagrebu dogodio se 1838. godine kada su pojedini trgovci zatražili izgon Židova. I. Goldstein drži da su na prijelazu našega stoljeća antisemitski postupci bili marginalna pojava, objašnjavajući to sve izraženijom prisutnošću građanske javnosti i institucija građanskog društva. Uspon protužidovstva smještava u 30. godine ovoga stoljeća čemu je uzrok bio snažan utjecaj nacističke ideologije.

U svome radu S. Goldstein istražuje prvo položaj i djelovanje židovske općine u Zagrebu tijekom njezinih najtežih trenutaka. O razmjerima tragične sudbine govori podatak da je u toj općini prije Drugoga svjetskog rata bilo 10.740 članova, a od toga je 7000 života uništeno pod žrvnjem rasnih zakona dok je 1000 pripadnika poginulo tijekom borbi na strani partizana. Autor opisuje i razvoj židovske općine nakon rata kada se manjina preživjelih ponovo vratila u Zagreb. Novo vodstvo općine uglavnom je bilo iz redova partizanskog pokreta. S. Goldstein drži da je pripadnost komunističkoj partiji bila posljedica odnosa snaga tijekom rata jer se jedino na toj strani mogla pronaći zaštita od progona. Zaključuje da su se poslije rata članovi općine vraćali svojim zanimanjima i da nisu težili partijsko-političkim karijerama. Tekst završava pregledom najnovijeg doba u kojemu S. Goldstein izdvaja vrlo uljudan odnos nositelja hrvatske države prema židovskoj općini, ali istodobno uočava i pojave koje izazivaju u Židova zabrinutost. Riječ je uglavnom o tendencijama revalorizacije NDH u pozitivnom svjetlu i manjim dijelom o pojedinim antisemitskim ispadima u novinstvu.

O položaju židovske općine u Zagrebu za vrijeme NDH govori tekst M. Sobolevskoga. Njegov rad, utemeljen na iscrpnom istraživanju arhivskog gradiva i pozna-

vanju stručne literature, donosi čitav niz podataka koji objašnjavaju povijest općine u razdoblju njezine najveće ugroženosti. Iz njih je vidljivo kako su ustaške vlasti donosile protužidovske zakone i kako su obnovile rad židovske općine da bi mogle učinkovitije iskoristiti materijalne izvore Židova. Članak P. Strčića o pljački blaga tijekom prve godine vladavine ustaškog sustava pokazuje uhodanost njemačkog modela prisilne kontribucije u zlatu i na području NDH.

U drugom poglavlju *Zbornika* autori ponovo slijedom povijesnih obavijesti promatraju položaj hrvatskih Židova u široj društvenoj sredini. Iako židovska zajednica u Zagrebu nije bila po brojnosti velika, ipak je bila važna, pogotovo u privrednim sferama. O tome govori članak M. Kolar-Dimitrijević koja se osvrće na ulogu Židova u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine. Autorica je temeljito proučila njihovo značenje za razvoj hrvatske trgovine, bankarstva, industrije i obrta, nabrojivši brojne tvrtke, odnosno imena židovskih vlasnika koji su svojim poduzetničkim duhom i vezama sa svim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije postali jednim od kamena temeljaca suvremenog gospodarstva. Za razdoblje monarhističke Jugoslavije istaknute su otežavajuće okolnosti nametanja nedemokratskog sustava i srpske hegemonije tako da je i za Židove "došlo teško vrijeme" (137). Židovske doprinose u procesu modernizacije građanskog društva na temelju raznih statističkih izvješća opširno razlaže i autorica Agneza Szabo.

Jedan dio Židova ostao je vjeran ortodoksiji, dok je drugi bio liberalnih nazora. Zamjetan broj Židova dobrovoljno se asimilirao i akulturirao. No ni to nije pomoglo asimiliranim Židovima pri povremenim hajkama. Treba istaknuti da kod Židova nije bilo homogenog držanja, pogotovo ne u političkom smislu. Nalazimo ih u raznim stranakama različitih ideoloških profila. Ako se uzmu u obzir i socijalne karakteristike, onda pripadnici židovske zajednice pokazuju i pripadnost raznovrsnim socijalnim strukturama.

Kada nisu dobili zadovoljavajuću zaštitu za svoje interese, dio se Židova okrenuo pokretanju vlastitog pokreta s obilježjima nacionalizma. Unatoč uspjesima u gospodarstvu, Židovi su se u svakidašnjem životu suočavali s problemom vlastitoga statusa. Ni dobre zarade, ni pravna ravnopravnost nisu mogli skriti prijezir, mržnju i strah koji su morali dovesti do reakcije.

Fenomen cionizma nalazi se u središtu zanimanja članka Mirjane Gross "Ravnopravnost bez jednakovrijednosti. Prilog pitanja mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku XX. stoljeća". Slijedeći misao bečkog novinara Theodora Herzla i u hrvatskih se Židova razvila ideja o razvoju političkog cionizma. S njome nastupa vjera u ostvarenje židovske nacionalne države i borba za "dopunu formalne pravno-političke ravnopravnosti Židova s ciljem postignuća njihove moralne i ljudske punovrijednosti u hrvatskom društvu" (106).

Antisemitizam koji se javlja od druge polovice 19. st. uglavnom je odraz mržnje prema pripadnicima druge vjerske i etničke zajednice zbog ekonomskih odnosa. Ivo Goldstein spominje prosvjede zagrebačkih trgovaca u drugoj polovici 18. st. (13). Kasnije lozinke o "navalama čivutskih tvornica i trgovaca da otmu posao i kruh domaćim ljudima" postaju dio novinskih sadržaja raznih stranaka i grupa.

Izdavači su u središte pozornosti stavili život zagrebačke Židovske općine, ali i onih drugih diljem Hrvatske. Tako se u četvrtom dijelu zbornika pojavljuju sljedeći tekstovi: Ivana Burdelez, "Novi dokumenti - prilog povijesti Židova u Dubrovniku"; Duško Kečke-met, "Židovi u Splitu"; Irena Korda, "Iz povijesti Židova Rijeke i okolice"; Vladimir Kapun-Dorđe Pal, "Dva stoljeća židovske zajednice u Čakovci i Međimurju"; Magdalena Lončarić-Vid Lončarić, "Židovi u Varaždinu"; Krešimir Švarc, "Kratka povijest koprivničke židovske zajednice"; Marko Weiss, "Iz povijesti Židovske općine u Virovitici"; Stribor Uzelac Schewendeman, "Krhotine iz povijesti židovske zajednice u Slavenskom Brodu"; Zvonimir Brdarić, "Židovi u Našicama"; Darko Fišer, "Židovi u Osijeku"; Zlata Živaković-Kerže, "Židovi u Osijeku i njihov utjecaj na gospodarski i javni život grada na prijelazu dva stoljeća (1868.-1914.)"; Vlasta Kovač, "Židovi Vukovara". U prethodnom poglavlju nisu

izostale ni analize oblika prisutnosti u različitim granama društvenog života. Tako autori Biserka Belicica i Saša Jevtović pišu o udjelu Židova u medicini, Zdenko Šternberg o njihovu doprinosu u prirodoslovno-matematičkim znanostima i tehničkoj kulturi, Branko Polić donosi pregled židovske prisutnosti u glazbenoj kulturi, Živko Gruden analizira djelatnost Židova u novinarstvu, Melita Švob prikazuje na razvoj ženskih općih i židovskih dobrotvornih organizacija, Mihael Montiljo opisuje rad mješovitoga pjevačkog zbora Lira, Theo Kramer ocrtava zastupljenost Židova u sportu, a Željko Šrenger se ukratko osvrće na sportsko društvo Makabi.

Za potpuniju sliku bilo bi dobro da se provede usporedba s položajem židovskih sunarodnjaka u ostalim državama, a napose u raznim dijelovima Austro-Ugarske Monarhije, odnosno na širem području Europe. Zbornik potiče na nastavak proučavanja povijesti židovske zajednice u Hrvatskoj o čemu pišu i sami izdavači. Time će se pridonijeti boljem razumijevanju prošlog vremena. To je ujedno mogućnost da se naglase sve vrijednosti uzajamnog poštivanja sugrađana raznih etničkih ili vjerskih korijena koje su se već potvrđivale u povijesti. S druge strane, ispitivanjem prošlosti mogu se dobiti potpuniji odgovori na ponekad opipljiva pitanja o ponašanjima i nehumanim postupcima koji su opterećivali međusobne odnose Židova i ostalih naroda ovoga prostora. Stoga je upravo na povjesničarima velika odgovornost za savjesno ispitivanje raznih problema i njihove znanstvene prezentacije pred licem javnosti.

Stjepan Matković

*Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice,
VDG JAHRBUCH 1998, Osijek, 1998., 112. str.*

U novoizšloj *Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice* za 1998. godinu pojavljuju se neki radovi s petog znanstvenog skupa "Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu" koji je bio održan u Osijeku od 18. do 19. prosinca 1997. godine. Većina tiskanih članaka kraćeg je sadržaja, ali ispunjena nizom vrijednih podataka iz prošlosti njemačkog naroda ili pojedinaca u hrvatskom prostoru, odnosno susjednim zemljama. Autori kronološki pokrivaju svojim istraživanjima razna povijesna razdoblja u rasponu od srednjeg vijeka do suvremene povijesti.

Lovorka Čoralić u radu "Ivan Alben - istaknuti zagrebački biskup njemačkog podrijetla (1421.-1433.)" ističe važnost obitelji Alben u jednoj epohi srednjovjekovne Hrvatske. U središtu pozornosti je zagrebački biskup i kraljevski kancelar Ivan Alben.

U radove s obiteljskom tematikom uklapaju se radovi dviju autorica. Zlata Živaković-Kerže opisuje utjecaj obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka, dok Mira Kolar-Dimitrijević koncizno piše o genealogiji i razvoju obitelji Göszl na hrvatskim prostorima od kraja prošlog stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata.

Stjepan Sršen skreće pozornost na dnevnik Sebastiana K. Redlsteina koji predstavlja zornu kroniku Osijeka u prvoj polovici 19. stoljeća. U članku su objavljeni zanimljiviji dijelovi dnevnika koji su vrijedan izvor o svakodnevnom životu u Slavoniji. Uspješnim djelom austrijskog arhitekta Alfreda Kellera u dalmatinskom podneblju bavi se Stanko Piplović.

Utjecaj bečkih ministara na razvitak turizma u jadranskoj Hrvatskoj pred Prvi svjetski rat naslov je poticajnog rada Ivana Pederina u kojemu se prati razina državne politike i intervencije na razvoj turizma na istočnojadranskom prostoru. Autor nudi "uravnoteženu"